

BAR en BIJSTER:  
EEN ONDERZOEK NAAR TWEE POLARITEITS-GEVOELIGE ADVERBIA<sup>1</sup>

Henny Klein en Jack Hoeksema  
Groningen Center for Behavioral, Cognitive and Neurosciences

*Summary: Two Dutch degree adverbs, bar and bijster are compared on the basis of informant judgments and a corpus study. Both adverbs show sensitivity to the polarity of the sentence, although not categorically so, contradicting earlier claims in the literature on polarity items in Dutch. Moreover, the status of the element modified plays an important role in the distribution of either adverb. While bijster tends to select the positive member of an antonym pair, bar typically combines with the negative member. Usage patterns corroborate the questionnaire data that we collected. The corpus study also shows an ongoing decline in the syntactic productivity of bar.*

1 DE VRAAGSTELLING

De betekenis en combinatiemogelijkheden van graadadverbia vormen een onderbelicht probleemgebied in de Nederlandse taalkunde. De ANS (G. Geerts et al. 1984) geeft geen enkele informatie over graadadverbia, Paardekooper's *Beknopte ABN-syntaxis* biedt her en der wat aanknopingspunten, maar gedetailleerde studies van individuele graadadverbia ontbreken voorsnog ten enenmale. In dit artikel willen we een aanzet geven voor de bestudering van deze klasse van adverbia door uitgebreid in te gaan op één in onze ogen belangwekkend aspect, de gevoeligheid voor positieve en negatieve polariteit die graadadverbia vaak tentoon spreiden. Zoals Bolinger (1972) en Van Os (1988) laten zien voor respectievelijk het Engels en het Duits, kunnen graadadverbia zowel negatief-polaire als positief-polaire uitdrukkingen zijn. Om een voorbeeld te geven, het Duitse *sonderlich* is een negatief-polaire uitdrukking (NPU), hetgeen inhoudt dat het zich uitsluitend in negatieve contexten mag ophouden (vgl. *Er hat mich nicht sonderlich beeindruckt, \*Sie war sonderlich zufrieden*). Eveneens negatief-polaire is de Engelse collocatie *all that* (vgl. *He is not all that bright, \*This house is all that expensive*). Het Nederlandse *tamelijk* is daarentegen een voorbeeld van een positief-polaire uitdrukking (PPU). De zin *Hij was niet tamelijk netjes* is onacceptabel, tenzij met nadruk op *niet* (vgl. Seuren 1976): *U zegt dat Ed tamelijk netjes was, maar ik moet dit helaas tegenspreken: Hij was NIET tamelijk netjes*.

Soms zien we dat gevoeligheid voor polariteit niet enkel afhangt van het bijwoord van graad, maar ook van het element dat door dit bijwoord wordt gemodificeerd. Zo is het Engelse bijwoord *exactly* in het algemeen niet negatief-polaire (vgl. *His answer was exactly right, She was exactly 19*), maar vormt het wel negatief-polaire combinaties met gradueerbare adjectieven (vgl. *She was not exactly ugly, This is not exactly a good time to visit*, waar weglating van *not* leidt tot semantisch anomale zinnen: *#She was exactly ugly, #It was exactly a good time to visit*). In deze studie vergelijken we de distributionele eigenschappen van twee graadadverbia, *bar* en *bijster* waarbij zich iets vergelijkbaars voordoet. We zullen betogen dat bij deze adverbia gevoeligheid voor polariteit gekoppeld is aan de positie van het gemodificeerde element in een antoniemenpaar.

In de literatuur over negatieve polariteit wordt *bijster* vaak opgevoerd als voorbeeld van een NPU (zie Seuren (1976:161), Zwarts (1981: 35) en Hoppenbrouwers (1983: 4)). Zwarts illustreert het negatief-polaire karakter van dit bijwoord aan de hand van de volgende twee zinnen<sup>2</sup>:

- (1) a. Die oefenmeester toont zich niet bijster ontvankelijk  
b. \*Die oefenmeester toont zich vaak bijster ontvankelijk

Vervanging van *bijster* door *bar* maakt de eerste zin misschien iets minder acceptabel, het contrast met de tweede zin blijft echter duidelijk aanwezig. Deze voorbeelden doen vermoeden dat ook *bar* een NPU

is. Seuren (1976: 162) en Van der Wouden (1988: 185) noemen *bar* echter als voorbeeld van een PPU. Seuren vermeldt er echter bij: "als in *bar slecht*", terwijl alle voorbeelden die Van der Wouden geeft om het positief-polaire karakter van *bar* nader toe te lichten de combinatie *bar slecht* blijken te behelzen (cf. de Appendix bij Van der Wouden 1988). En inderdaad, wanneer we de combinatie *bar slecht* bekijken, dan lijken Seuren en Van der Wouden gelijk te krijgen:

- (2) a. FC Groningen speelde *bar slecht*.
- b. \*?FC Groningen speelde niet *bar slecht*.

Kijken we echter naar de combinatie *bar goed*, dan lijkt er misschien meer aanleiding om te spreken van een negatief-polaire uitdrukking, althans als we af mogen gaan op onze eigen oordelen:

- (3) a. ??FC Groningen speelde *bar goed*.
- b. FC Groningen speelde niet *bar goed*.

Ook voor *bijster* kunnen we een soortgelijk paradigma vaststellen (oordelen opnieuw die van de auteurs):

- (4) a. Het kind had niet *bijster goed* geslapen
- b. \*Het kind had *bijster goed* geslapen
- c. \*Het kind had niet *bijster slecht* geslapen
- d. Het kind had *bijster slecht* geslapen

Met *goed* gecombineerd gedragen *bijster* en *bar* zich als een NPU, met *slecht* gecombineerd verdragen ze juist geen negatie. Een 'positief' adjectief als *goed* heeft kennelijk andere effecten dan een 'negatief' adjectief als *slecht*. Het is al langer bekend (zie bijvoorbeeld Bierwisch 1967, Klooster 1976) dat een antoniemen-paar te onderscheiden is in een ongemarkeerd lid, het adjectief waarmee een *hoe*-vraag gesteld kan worden zonder presupposities, en een gemarkeerd lid, waarbij in een *hoe*-vraag presupposities een rol spelen:

- (5) a. Hoe goed is hij in rekenen?                    (geen presuppositie)
- b. Hoe slecht is hij in rekenen?            (presuppositie: hij is slecht)
- c. Hoe veel heb je uitgegeven?            (geen presuppositie)
- d. Hoe weinig heb je uitgegeven?        (presuppositie: je gaf weinig uit)

Soms is de neutraliteit van hoe-vragen lastig te beoordelen. Als tweede test kan naar het gedrag van de comparatieven gekeken worden, soms is slechts een van de twee neutraal te gebruiken (Cruse 1986):

- (6) a. #Ik vind het een leuk feest, maar vervelender dan dat van gisteren
- b. Ik vind het een vervelend feest, maar leuker dan dat van gisteren

*Leuk* is in de comparatief ruimer te gebruiken dan *vervelend*. Cruse (1986) laat zien dat voor veel evaluatieve adjectiefparen (*terms of commendation and criticism*) geldt dat het evaluatief positieve lid zich ook linguïstisch ongemarkeerd gedraagt.

De bovenstaande observaties leiden tot de volgende hypothese:

*Hypothese 1: Bar en bijster vormen in combinatie met positieve (ongemarkeerde) adjectieven een NPU, in combinatie met negatieve (gemarkeerde) adjectieven een PPU.*

Hiermee vormen deze uitdrukkingen mogelijk een interessant soort van tegenvoorbeeld tegen de stelling van Zwarts (1981, 1986a,b) dat negatieve polariteit een lexicale eigenschap is, die in de eerste plaats toekomt aan lexicale elementen en daarmee gelijk te stellen vaste verbindingen zoals *kunnen velen* of *zich bekreunen om*. Immers, als hypothese 1 juist is, dan gaat het niet aan om de eigenschap negatief-polair of positief-polair toe te kennen aan het element *bar* of *bijster*, maar kan men

hooguit voor combinaties van bijwoord en adjectief zinvol vaststellen of men met een positief- dan wel een negatief-polaire uitdrukking te maken heeft. Nog anders gezegd: negatieve polariteit is dan een compositionele eigenschap. Enige ondersteuning voor de hypothese kan worden ontleend aan de voorbeelden die Verschuieren's Groot Geïllustreerd Woordenboek (p. 248) geeft van het gebruik van *bijster*, namelijk *dat komt \_\_\_ weinig voor en niet \_\_\_ groot*.

Een probleem bij het testen van hypothese 1 is dat de oordelen over *bar* en *bijster* niet altijd even scherp of unaniem zijn. Dit geldt zowel voor de auteurs van dit artikel, alsook voor de door hen van tijd tot tijd geraadpleegde informanten. Van Dale (11e druk 1984, p. 349-50) geeft als eerste voorbeeld *hij is bijster dom*, om vervolgens op te merken "vooral met ontkenning". Ook andere woordenboeken (zoals het WNT) doen geen categorische uitspraken. Om deze reden leek het ons zinvol om een onderzoek te doen naar grammaticaliteitsoordelen over zinnen met *bar* en *bijster*, vooral ook omdat het alternatief, een inventarisatie van voorkomens in natuurlijk taalgebruik, op het probleem stuit dat de frequentie van beide woorden tamelijk laag is. In een corpus van een miljoen woord-tokens troffen we slechts drie voorkomens van *bijster* als graadbepaling aan en geen van *bar* in de beoogde betekenis. Door consequent verzamelen van voorkomens beschikken we inmiddels over een uitgebreid gegevensbestand, in de voorlaatste sectie van dit artikel zullen we hier gebruik van maken.

Een ander probleem waarop we stuiten bij graadbepalingen in het algemeen is hun vaak geringe combineerbaarheid. Net zoals affixen in de morfologie kunnen worden gerangschikt op een schaal die loopt van volledige naar minimale productiviteit, zo vinden we ook bij graadbepalingen uitdrukkingen die zich tamelijk vrij laten combineren (bijvoorbeeld *nogal* en *zeer*), terwijl andere tamelijk stringente eisen opleggen aan het te modifieren elementen (zie Van der Wouden 1992). Zo kan bijvoorbeeld *bitter* als graadbepaling slechts met enkele uitdrukkingen worden gecombineerd: *bitter weinig*, *bitter nodig*, *bitter koud*. Het is alleszins denkbaar dat we zulke staande combinaties moeten opvatten als idiomen, en dat de semantische en syntactische eigenschappen toekomen aan het geheel en niet op rekening kunnen worden geschreven van de constituerende lexicale elementen. Is dit laatste het geval bij *bar* en *bijster*, dan zal er rekening mee moeten worden gehouden dat we geen algemene uitspraken kunnen doen over deze bijwoorden maar hooguit regelmatigigheden zullen kunnen vaststellen voor de individuele combinaties van bijwoord met predikaat.

Vaak zien we een zekere invloed van etymologische herkomst op de combinatiemogelijkheden van een graadbepaling. Zo zal de relatief hoge frequentie van de collocatie *bitter koud* wel iets te maken hebben met het bijvoeglijke gebruik van *bitter* in woordgroepen als *bittere kou*.<sup>3</sup> Iets dergelijks kan worden opgemerkt over *bar koud* en *barre kou*.<sup>4</sup> Bij combinaties als *bar weinig* en *bitter weinig* zal de invloed van de oude basisbetekenis minder belangrijk zijn. In het geval van *bijster* is de oorspronkelijke betekenis ("woest") uit het gezichtsveld verdwenen, en is het gebruik als bijvoeglijk naamwoord beperkt tot de staande uitdrukking *het spoor bijster*.

De hypothesen die we hebben getoetst zijn alle drie *globale* hypothesen die uitspraken doen over het gebruik van *bar/bijster* in het algemeen. Ze gaan niet in op eventuele eigenaardigheden van min of meer idiomatische aard die betrekking hebben op specifieke combinaties van de graadbepaling en het door die graadbepaling bepaalde element (zie sectie 3.1.1. voor enige discussie). Behalve de hierboven opgevoerde hypothese 1 waren dat twee andere, ten dele overlappende, hypothesen:

*Hypothese 2: **Bijster** is negatief-polair en **bar** is positief-polair (waarbij de aard van het gomodificeerde element geen verdere rol speelt).*

*Hypothese 3: **Bijster** laat zich alleen combineren met positieve adjectieven en vormt dan een NPU, **bar** laat zich alleen combineren met negatieve adjectieven en vormt dan een PPU.*

Hypothese 2 is de hypothese van Seuren (1976) en Zwarts (1981), terwijl hypothese 3 een conservatieve combinatie vormt van de hypothesen 1 en 2: alleen die uitdrukkingen zijn volgens deze hypothese correct, die het zijn zowel op grond van hypothese 1 als hypothese 2; alle andere zijn ongrammaticaal. Hypothese 3 lijkt het meest in overeenstemming te zijn met de voorbeeldzinnen die we in de literatuur aantreffen, hoewel we nergens een expliciete formulering van deze hypothese hebben kunnen vinden. Op te merken valt verder dat hypothese 3 beperkingen oplegt aan de productiviteit van zowel *bar* als *bijster*, zij het dat deze restricties verondersteld worden niet idiosyncratisch te zijn, maar het gevolg van

een algemene semantische conditie op combineerbaarheid.

Alle drie de hypothesen hebben betrekking op niet meer dan een deel van de distributie van *bar* en *bijster*. We hebben met opzet alleen die gevallen bekeken waar deze graadadverbia zich verbinden met gradueerbare adjectieven uit een antoniemenpaar. Dit zijn naar onze indruk de meest frequente en meest centrale gebruiksmogelijkheden van deze adverbia, al zijn we ons ervan bewust dat ze ook werkwoorden<sup>5</sup> en prepositionele groepen kunnen modifieren. Verder hebben we ons beperkt tot uitsluitend binaire opposities tussen ontkenkende en bevestigende omgevingen. Andere omgevingen, zoals het bereik van *zonder* of *geen*, zijn niet onderzocht.

## 2 HET ONDERZOEK

Voor ons onderzoek hebben we vier antoniemenparen gekozen die ook qua lexicale voorkeur acceptabel leken, en waarvan de frequentie voldoende hoog is. De gebruikte adjectieven zijn:

positief:	veel	negatief:	weinig
	groot		klein
	goed		slecht
	slim/intelligent		dom/onnozel/onintelligent

Twee lichteningen eerstejaarsstudenten Nederlands van de R.U.G. kregen een enquête voorgelegd waarin de bovenstaande acht adjectieven voorkwamen in alle mogelijke combinaties met negatie en *bar* dan wel *bijster*. Dit leverde  $8 \times 2 \times 2 = 32$  combinaties op. De proefpersonen werd gevraagd elke zin met een cijfer te beoordelen (1=goed, 2=twijfelachtig, 3=slecht). In totaal hebben we 182 enquêtes ontvangen, 78 in 1992 en 104 in 1993. In de eerste enquête (1992) hebben we *intelligent* versus *dom*, *onintelligent* of *onnozel* gebruikt, naar wat ons het meest acceptabel leek, in de tweede (1993) hebben we ons beperkt tot de tegenstelling *slim* - *dom*.

*De enquête (versie 1993)*

ZET A.U.B. VOOR ELKE ZIN: 1, 2 of 3

1=GOED 2=TWIJFELACHTIG 3=SLECHT

- 1 Wouter is niet bijster slim
- 2 Achmed had bar slecht geslapen
- 3 Er kwamen niet bar weinig reacties op zijn voorstel
- 4 Griselda is een bijster slimme meid
- 5 De kans dat het lukt is niet bijster klein
- 6 Ons onderzoek leverde niet bijster weinig op
- 7 Dat is een bijster domme opmerking
- 8 Tom had bijster goed geslapen
- 9 De kans op succes is bar klein
- 10 De collecte heeft niet bijster veel opgeleverd
- 11 Dat kind is niet bar slim
- 12 Carolien had bar goed geslapen
- 13 Het is een bar dom kind
- 14 De kans op succes is bar groot
- 15 Er kwamen bar veel reacties op zijn voorstel
- 16 Freddy had bijster slecht geslapen
- 17 Dat is geen bijster domme opmerking
- 18 De kans dat dat gebeurt is niet bar groot
- 19 Joost maakt een bar slimme indruk
- 20 Klazien is niet bar dom
- 21 Dit onderzoek heeft niet bar veel opgeleverd
- 22 Marion had niet bijster slecht geslapen

- 23 De vreugde over de uitslag was niet bar klein
- 24 Jos had niet bijster goed geslapen
- 25 De kans op succes is niet bijster groot
- 26 Het onderzoek leverde bar weinig op
- 27 Sander had niet bar goed geslapen
- 28 De vreugde over de uitslag was bijster groot
- 29 De kans dat je hem vindt is bijster klein
- 30 Kathinka had niet bar slecht geslapen
- 31 De collecte leverde bijster weinig op
- 32 Bijster veel mensen bezochten de tentoonstelling

### 3 DE RESULTATEN

De ruwe scores per zin worden in tabel 1 gepresenteerd. In de van een asterisk voorziene gevallen ontbreekt telkens 1 oordeel, waardoor het totaal per rij dus niet 182 maar 181 bedraagt.

**Tabel 1: Resultaten per zin in volgorde van waardering (N=182)**

Elementen	zin	Goed	Twijfelachtig	Slecht
bar weinig	26	170	12	0
niet bijster intelligent/slim	1	158	17	7
bar slecht	2	151	27	4
niet bijster veel	10	136	31	15
bar klein	9	133	37	12
niet bijster groot	25	103	51	28
niet bijster goed	24	95	59	28
niet bar veel	21	93	44	45
bijster slecht	16	84	46	52
bijster weinig	31	72	40	70
niet bar groot	18	70	54	58
bijster klein*	29	45	54	82
niet bijster slecht	22	42	65	75
bijster intelligent/slim	4	41	52	87
bijster groot*	28	39	66	76
bar veel	15	34	45	103
niet bijster dom	17	31	51	100
bar groot	14	31	42	109
niet bar slecht*	30	25	50	106
bar intelligent/slim	19	23	54	105
bijster onintelligent/dom	7	19	56	107
bar onnozel/dom	13	19	44	119
bijster goed	8	18	47	117
bar goed*	12	17	33	131
niet bar intelligent/slim	11	13	53	116
niet bijster klein	5	12	53	117
niet bar goed	27	11	47	124
bijster veel	32	11	25	146
niet bar klein	23	8	40	134
niet bar dom	20	5	25	152
niet bijster weinig	6	2	26	154
niet bar weinig	3	0	12	170

We zien aan de scores dat geen enkele zin door de hele populatie is verworpen of geaccepteerd, en dat er veel twijfelgevallen zijn. Alle drie de hypothesen voorspellen categorische effecten, maar die vinden we slechts mondjesmaat.

We hebben per zin gekeken welke score elk van de hypothesen zou voorspellen (1 voor een zin die in overeenstemming is met de hypothese en 3 voor een zin die dat niet is), en de afwijkingen daarvan opgeteld. Voor zinnen 21, 16, 31 en 18 levert hypothese 1 betere voorspellingen op, in alle andere gevallen doet hypothese 3 betere of even goede voorspellingen. Het is opvallend dat de zinnen waarbij hypothese 1 beter scoort juist de zinnen zijn met een bimodale verdeling van de score in bovenstaande tabel, in de bespreking van de individuele oordelen komen we hierop nog terug.

### 3.1 Sommatie van oordelen per categorie

Voor een nadere interpretatie van de resultaten zijn de zinnen over 8 categorieën verdeeld: de oordelen over eenzelfde modificatie zijn voor alle positieve, respectievelijk negatieve adjectieven samengegroept.

**Tabel 2: oordelen per categorie in volgorde van aantal positieve oordelen**  
(per categorie in totaal  $182 \times 4 = 728$  oordelen)

cat	modificatie		adj	goed	twijfel	slecht	volgorde acceptatie	goed volgens hypothese
A	niet	bijster	pos	492	158	78	slim veel groot goed	1,2,3
B		bar	neg	473	120	135	weinig slecht klein dom	1,2,3
C		bijster	neg	220	196	311	slecht weinig klein dom	1
D	niet	bar	pos	187	198	343	veel groot goed slim	1
E		bijster	pos	109	190	426	slim groot goed veel	-
F		bar	pos	105	174	448	veel slim groot goed	2
G	niet	bijster	neg	87	195	446	slecht dom klein weinig	2
H	niet	bar	neg	38	127	562	slecht klein dom weinig	-

Merk op dat de categorieën A en B, die volgens alle drie de hypothesen correcte zinnen opleveren, ook inderdaad de hoogste acceptabiliteitscores laten zien. Van de categorieën E en H, die volgens alle drie de hypothesen ongrammaticale zinnen opleveren, heeft categorie H inderdaad zeer lage scores, terwijl categorie E een iets hogere positie bereikt. Hypothese 3 doet duidelijk betere voorspellingen dan 1 of 2, en 1 weer betere voorspellingen dan 2 omdat de categorieën C en D duidelijk beter scoren dan F en G.

#### 3.1.1 Invloed van lexicale keuze

De volgorde van acceptatie van de adjectieven is niet steeds dezelfde. Van de negatieve adjectieven is *slecht* in het algemeen het meest acceptabel. In de eerste enquête kwamen *bar onnozel* en *bijster onintelligent* er opvallend slecht af. In de tweede enquête is *dom* gebruikt, maar dit had geen effect: *bar dom* en *bijster dom* waren eveneens veel slechter dan de andere zinnen uit de betreffende categorie. Bij de positieve adjectieven zijn *veel* en *slim/intelligent* het meest acceptabel maar ze worden beiden ook een keer het sterkst afgewezen. Bij categorie D treedt een tweedeling op: *veel* en *groot* worden vaak geaccepteerd, *slim/intelligent* en *goed* nauwelijks.

### 3.2 Oordelen van individuen per categorie

Nagegaan is in hoeverre de oordelen van afzonderlijke proefpersonen over de zinnen uit een categorie samenhang vertonen. Bij volledige coherentie geeft een proefpersoon over alle zinnen van een groep hetzelfde oordeel: allemaal goed of allemaal fout. Zo consequent blijken vaak maar weinig mensen, factoren als lexicale keuze en persoonlijke voorkeur spelen een rol en ook een zinsformulering kan natuurlijk meer of minder geslaagd zijn. In tabel 3 worden daarom ook de aantallen gegeven van degenen die redelijk consequent zijn. Onder ++ zijn de proefpersonen geteld die consequent positief oordeelden, onder + worden degenen gerekend die hooguit eenmaal fout dan wel tweemaal twijfelachtig noteerden en de overige zinnen goed oordeelden; evenzo onder -- de personen die consequent negatief oordeelden en onder - degenen die hooguit eenmaal goed dan wel tweemaal twijfelachtig noteerden en de overige zinnen fout vonden.

**Tabel 3: aantal personen met een consequent oordeel per categorie (N=182)**

cat	modificatie	adj	++	+	tot.pos.	--	-	tot.neg.
A	niet bijster	pos	58	70	128	-	8	8
B	bar	neg	16	107	113	-	2	2
C	bijster	neg	7	39	46	23	49	72
D	niet bar	pos	-	24	24	20	48	68
F	bar	pos	5	14	19	61	55	116
E	bijster	pos	4	10	14	45	62	107
G	niet bijster	neg	2	8	10	44	74	118
H	niet bar	neg	-	1	1	82	74	156

We zien dat de categorieën A en B door een flinke groep positief beoordeeld worden. De slechte acceptatie van *bar onnozel/dom* maakt dat de volledig consequente groep (++) voor categorie B desondanks klein is uitgevallen. A en B worden door maar enkele proefpersonen negatief beoordeeld, terwijl niemand hier alle zinnen van de categorie afwijst. F, E, G en H worden vaak negatief beoordeeld en nauwelijks positief. De algemene lijn is dus ook in de individuele oordelen te herkennen.

Categorie C en D zijn interessant omdat zij zinnen bevatten met een bimodale verdeling. Bij categorie C zien we deze verdeling duidelijk terug in de oordelen van individuen. Een grote groep wijst deze combinatie af, een kleinere groep oordeelt positief. Tussen de individuele oordelen over de drie beste zinnen (zin 16, 31 en 29) bestaat steeds een aantoonbare relatie ( $\chi^2$ :  $p < 0.01$ ). Bij categorie D is ook nog enige verdeeldheid zichtbaar maar omdat in deze categorie twee zinnen over het algemeen slecht geaccepteerd werden (*niet bar slim/intelligent* en *niet bar goed*) vallen veel mensen in geen van de gepresenteerde categorieën, hun oordeel is te gemengd. Kijken we naar de individuele oordelen over de twee beste zinnen van categorie D (zin 21 en 18) dan bestaat er een duidelijke relatie, een  $\chi^2$  test geeft als significantieniveau  $p < 0.001$ , zodat we mogen concluderen dat ook bij D (althans bij deze zinnen) de meningen inderdaad verdeeld zijn.

Categorie C en D zijn beide acceptabel volgens hypothese 1. Een volgende vraag is of de individuele oordelen in deze twee categorieën ook onderling gerelateerd zijn. Relaties bleken hier niet aan te tonen, ook in het algemeen geldt dat individuen onafhankelijke maatstaven hanteren voor het gebruik van *bar* en dat van *bijster*.

Verder hebben we per persoon de afwijkingen bekeken van de door elk van de drie hypothesen voorspelde waarden, zowel over het totaal aantal zinnen als afzonderlijk voor de zinnen met *bar* en met *bijster* en per hypothese geteld voor hoeveel personen deze de minste afwijkingen gaf. Zie tabel 4.

**Tabel 4: aantal personen voor wie een bepaalde hypothese de beste voorspelling doet (N=182)**

	hypothese 3	hypothese 1	hypothese 2	ex-aequo hyp. 1 - hyp. 3	overige ex-aequo
alle zinnen	97	47	11	20	7
zinnen met <i>bijster</i>	79	60	11	19	13
zinnen met <i>bar</i>	76	36	21	33	16

Hypothese 3 blijkt in alle gevallen de beste voorspellingen te doen, maar voor de zinnen met *bijster* doet hypothese 1 het ook goed bij een belangrijk deel van de proefpersonen. Overigens zijn er maar enkele gevallen waar de scores echt goed aansluiten bij de door een hypothese voorspelde waarden. Niemand oordeelt over het totaal exact volgens een van de hypothesen, bij de *bar*-zinnen blijken twee personen exact volgens hypothese 3 te hebben geoordeeld en bij de *bijster*-zinnen één persoon. Verder oordelen 11 personen slechts met geringe afwijkingen (minder dan 10 punten) volgens hypothese 3, terwijl de afwijkingen bij de andere twee hypothesen steeds hoger liggen.

In de tweede enquête hebben we proefpersonen gevraagd naar de regio van herkomst. De aantallen per regio waren echter klein (met uitzondering van de noordelijke provincies), er waren geen relaties met specifieke oordelen te leggen. Vooralsnog hebben we dus geen aanwijzingen dat zich belangrijke dialectgebonden verschillen voordoen in het gebruik van deze uitdrukkingen.

#### 4 CORPUSGEGEVENS

We hebben de gegevens over grammaticaliteitsoordelen uit de enquêtes vergeleken met gegevens die we hebben over taalgebruik. Een database van voorkomens van *bar* en *bijster* in voornamelijk literaire en journalistieke teksten, in mindere mate ook uit dagelijkse conversatie, radio en televisie, werd onderzocht op combinaties van beide adverbia met de in ons onderzoek gebruikte adjectieven. Ten einde een vergelijking met de grammaticaliteitsoordelen mogelijk te maken werden alleen recente voorkomens geselecteerd (ietwat arbitrair is gekozen voor teksten van na 1950).

De 68 relevante voorkomens van *bijster* bleken als volgt verdeeld: 62 voorkomens bij een positief adjectief in een negatieve zin, 4 voorkomens bij een negatief adjectief in een positieve zin, 1 voorkomen bij een positief adjectief in een positieve zin en 1 voorkomen bij een negatief adjectief in een negatieve zin. Hoewel er (iets) meer voorbeelden in overeenstemming zijn met hypothese 1 dan met hypothese 3, voorspelt alleen hypothese 3 dat verreweg de meeste voorbeelden worden aangetroffen bij positieve adjectieven in negatieve zinnen. Net als bij de oordelen van de proefpersonen (zie tabel 2) geeft dus hypothese 3 voor *bijster* de beste globale karakterisering van de gegevens.

Richten we ons op de gebruikte adjectieven dan zien we dat *niet bijster* het meest in combinatie met *veel* en *groot* wordt aangetroffen (respectievelijk 29 en 19 maal), minder met *goed* en *intelligent* (respectievelijk 8 en 6 maal) en slechts eenmaal met *slim*. De combinaties die bij onze proefpersonen het beste scoorde (*niet bijster intelligent/slim*) lijken dus niet de meest frequent gebruikte. De 4 voorkomens in een positieve zin met een negatief adjectief betreffen steeds *bijster weinig*. De twee uitzonderingsgevallen betreffen een wat ironisch uitgesproken zin en een zin waarin *bijster* in een tegenstelling herhaald wordt en zodoende ook met een negatief adjectief gecombineerd wordt:

- (6) a. En dan hopen we dat jullie bijster goed kunnen hoofdrekenen  
(TROS-Triviant 23-11-92)
- b. Tot zover een niet bijster oorspronkelijk, maar ook niet bijster slecht geschreven verhaal (Nieuwsblad van het Noorden, 3-12-76)

Wat *bar* betreft merken we op dat van de 59 door ons gevonden voorbeelden in de periode na 1950 er 47 voorkomen bij een negatief adjectief in een positieve zin en 12 bij een positief adjectief in



een negatieve zin. De concentratie van de voorkomens in één omgeving is hier duidelijk minder dan bij *bijster*, het patroon is meer in overeenstemming met hypothese 1.

De voorkomens in positieve zinnen met een negatief adjectief betreffen de combinaties *bar slecht* en *bar weinig* (respectievelijk 24 en 23 maal), van de voorkomens in negatieve zinnen met een positief adjectief betreffen er 9 de combinatie *niet bar veel*. Precies deze combinaties kwamen bij het oordelenonderzoek als de meest algemeen geaccepteerde in hun categorie uit de bus. Hier bevestigt het geobserveerde taalgebruik het beeld dat we kregen bij het oordelenonderzoek.

In de oordelen bestaat een onderscheid tussen de voorkomens van *bar* bij positieve adjectieven in positieve zinnen en die bij negatieve adjectieven in negatieve zinnen, waarbij de eerstgenoemden duidelijk hoger scoren dan de laatstgenoemden. Geen van beide omgevingen troffen wij aan in de hierboven vermelde voorkomens uit ons corpus. Echter, kijken we ook naar eerdere vindplaatsen, dan verandert het beeld. In oudere teksten treffen we regelmatig *bar* aan met een positief adjectief in een positieve zin, zoals bijvoorbeeld in de volgende citaten uit achtereenvolgens E. du Perron's *Het land van herkomst*<sup>6</sup> en Herman de Man's *Het wassende water*<sup>7</sup>

(7) Er is eigenlijk *bar* veel poëzie in, voor wie lezen kan.

(8) Ze droeg een groene jurk en een *bar* grote hoed vol bloemen en veren.

Ons gehele corpus (inclusief oudere teksten) bevat 75 voorkomens van *bar* bij een negatief adjectief in een positieve zin, 23 voorkomens bij een positief adjectief in een negatieve zin en 15 voorkomens bij een positief adjectief in een positieve zin. Het vermoeden ligt voor de hand dat het gebruik van *bar* vroeger aan minder restricties onderhevig was, en dat dit oudere gebruik nog een echo vindt in de door ons aangetroffen verschillen in acceptabiliteitsoordelen.<sup>8</sup> Aanvullende evidentie voor deze veronderstelling kan worden geput uit een telling van types en tokens in ons gegevensbestand. Als we Baayen's (1989, 1991) maat *P* voor productiviteit gebruiken, die in ons geval wordt berekend door het aantal eenmalige voorkomens van een combinatie van *bar* met een adjectief of werkwoord te delen door het totale aantal voorkomens van *bar*, dan vinden we voor de periode tot 1950 31 eenmalige combinaties op een totaal van 55 ( $P = 31/55 \approx 0,56$ ), en voor de periode vanaf 1950 25 eenmalige combinaties op een totaal van 88 ( $P = 25/88 \approx 0,28$ ). Hieruit blijkt een eenduidige afname (een halvering) van de productiviteit van *bar* als graadbepaling.

## 5 CONCLUSIES

We hebben drie hypothesen getoetst omtrent de distributie van de graadbepalingen *bar* en *bijster*. Voor het gemak herhalen we deze hypothesen hier nogmaals:

*Hypothese 1: Bar en bijster vormen in combinatie met positieve (ongemarkeerde) adjectieven een NPU, in combinatie met negatieve (gemarkeerde) adjectieven een PPU.*

*Hypothese 2: Bijster is negatief-polair en bar is positief-polair (waarbij de aard van het gemodificeerde element geen verdere rol speelt).*

*Hypothese 3: Bijster laat zich alleen combineren met positieve adjectieven en vormt dan een NPU, bar laat zich alleen combineren met positieve adjectieven en vormt dan een PPU.*

We hebben de drie hypothesen getoetst aan de hand van een tweetal enquêtes, waarbij grammaticaliteitsoordelen bevestigd werden en aan de hand van een onderzoek naar taalgebruik, waarbij een database van voorkomens onderzocht is.

Onze bevindingen bij de enquêtes kunnen als volgt worden samengevat: hypothese 3, de meest restrictieve van het drietal onderzochte veronderstellingen, geeft globaal de beste karakterisering van de oordelen, daarna geeft hypothese 1 de beste resultaten. Verder vonden we de volgende vier deelresultaten:

Geaccepteerd            *niet    bijster   + positief adjectief*  
Afgewezen             *bijster   + positief adjectief*  
**Conclusie**             ***Bijster vormt met een positief adjectief een NPU***

Verdeeld oordeel       *bijster   + negatief adjectief*  
Afgewezen             *niet    bijster   + negatief adjectief*  
**Conclusie*****Bijster vormt voor sommigen met een negatief adjectief een PPU, voor anderen is deze combinatie onacceptabel***

Geaccepteerd            *bar     + negatief adjectief*  
Afgewezen             *niet    bar     + negatief adjectief*  
**Conclusie**             ***Bar vormt met een negatief adjectief een PPU***

Verdeeld oordeel       *niet    bar     + positief adjectief*  
Afgewezen             *bar     + positief adjectief*  
**Conclusie*****Bar vormt voor sommigen met enkele positieve adjectieven een NPU, voor anderen is deze combinatie onacceptabel***

Voorts hebben we gezien dat de grammaticaliteitsoordelen in belangrijke mate overeenkomen met de patronen die we vonden in taalgebruik. De meest geaccepteerde categorieën bleken ook steeds de meest voorkomende en de minst geaccepteerde categorieën waren het minst frequent. Tenslotte laat onze database van gebruiksvorkomens ook taalverandering zien: Voorkomens van *bar* in positieve zinnen met positieve adjectieven blijken in teksten van voor 1950 duidelijk frequenter dan tegenwoordig.

## Literatuur

- Baayen, H., 1989, *A Corpus-Based Approach to Morphological Productivity. Statistical Analysis and Psycholinguistic Interpretation*, dissertatie Vrije Universiteit, Amsterdam.
- Baayen, H., 1991, "Quantitative Aspects of Morphological Productivity", in: G.E. Booij en J. van Marle (red.), *Yearbook of Morphology 1991*, Kluwer, Dordrecht, blz. 109-149.
- Bierwisch, M., 1967, "Some semantic universals of German adjectivals". In: *Foundations of Language*, 3, blz. 1-36.
- Bolinger, D., 1972, *Degree words*, Mouton, Den Haag.
- Claes S.J., F., (red.), 1991, *Verschuieren groot geïllustreerd woordenboek*, 9e uitgave, Standaard, Antwerpen.
- Cruse, D.A., 1986, *Lexical Semantics*, C.U.P., Cambridge.
- Geerts, G., W. Haeseryn, J. de Rooij en M.C. van den Toorn, (red.), 1984, *Algemene Nederlandse Spraakkunst*, Wolters-Noordhoff, Groningen.
- Geerts, G. en H. Heestermans, 1984, *Van Dale. Groot Woordenboek der Nederlandse Taal*. 11e druk, m.m.v. C. Kruyskamp. Van Dale Lexicografie, Utrecht/Antwerpen.
- Hoppenbrouwers, G., 1983, *Resultaten van een onderzoek naar het voorkomen van negatief-polaire elementen in verschillende affectieve omgevingen*. Ongepubliceerd verslag, K.U. Nijmegen.
- Klooster, W.G., 1976, "Adjectieven, neutraliteit en comparatieven". In: G. Koefoed en A. Evers (red.), *Lijnen van taaltheoretisch onderzoek. Een bundel oorspronkelijke artikelen aangeboden aan prof. dr. H. Schultink*. H.D. Tjeenk Willink, Groningen, 1976, blz. 229-259.
- Os, C. van, 1988, *Intensivierung im Deutschen*, Dissertatie R.U. Groningen.
- Paardekooper, P.C., 1986, *Beknopte ABN-syntaxis*, 7e druk, eigen beheer, Eindhoven.
- Seuren, P.A.M., 1976, "Echo: Een studie in negatie". In: G. Koefoed en A. Evers (red.), *Lijnen van taaltheoretisch onderzoek. Een bundel oorspronkelijke artikelen aangeboden aan prof. dr. H. Schultink*. H.D. Tjeenk Willink, Groningen, 1976, blz. 160-184.
- Wouden, T. van der, 1988, "Positief polaire uitdrukkingen", *GLOT* 11-2, blz. 165-190.
- Wouden, T. van der, 1992, "Beperkingen op het optreden van lexicale elementen", *De nieuwe taalgids* 85-6, blz. 513-538.
- Zwarts, F., 1981, "Negatief Polaire Uitdrukkingen 1", *GLOT* 4-1, blz. 35-132.
- Zwarts, F., 1986a, *Categoriale Grammatica en Algebraïsche Semantiek. Een onderzoek naar negatie en polariteit in het Nederlands*, dissertatie R.U. Groningen.
- Zwarts, F., 1986b, "Polariteit: De reikwijdte van een lexicale eigenschap", in: C. Hoppenbrouwers, I. Schuurman, R. van Zonneveld and F. Zwarts, red., *Syntaxis en lexicon*, Foris, Dordrecht, blz. 157-192.

## Noten

1. Dit onderzoek werd gesubsidieerd door NWO, de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek en de Rijksuniversiteit Groningen door middel van een PIONIER-subsidie voor het project Reflections of Logical Patterns in Language Structure and Language Use. Voor hulp bij het verzamelen van onze gegevens zijn we dank verschuldigd aan Dicky Gilbers, Dina Hoeksema-Emmelkamp, Cor Hoppenbrouwers, Sjoukje van der Wal, Ton van der Wouden, en Frans Zwarts en de eerstejaars-studenten Nederlands, jaargangen 1992-1993 en 1993-1994, en verder danken we Ton van der Wouden voor commentaar bij een eerdere versie.

2. De verzameling van omgevingen waarin *bijster* voorkomt, is tamelijk beperkt vergeleken met andere negatief-polaire uitdrukkingen zoals *ook maar*. Veruit het meest frequent is directe negatie met *niet* (95% van alle negatieve voorkomens in onze verzameling), daarnaast ook met *geen* (3%) en verder incidenteel met negatieve kwantoren zoals *nooit*, in het bereik van *zonder* en in vragen (*Ik vraag me af of dat een bijster slimme zet was*). Opvallend afwezig zijn typische omgevingen als comparatiefzinnen, conditionele bijzinnen en relatieve bijzinnen bij een universeel gekwantificeerde NP (vgl. *Iedereen die*

*ook maar iets/??bijster veel van logica weet is welkom*). Waarom deze omgevingen uitgesloten zijn voor *bijster*, maar niet voor *ook maar*, is voor ons een raadsel. De opmerking in Zwarts (1986: 341) dat *bijster* "ten naaste bij dezelfde karaktertrekken" vertoont als *ook maar* onderschrijven we in geen geval.

3. Vgl. ook *bitter nodig/noodzakelijk* en *bittere noodzaak*.

4. In ons corpus van voorkomens troffen we 15x *bar koud* aan (waarmee het de op drie na meest voorkomende combinatie van *bar* met een adjectief is), tegenover slechts één voorkomen van *bar heet* (en geen van *bar warm*).

5. Ook bij werkwoorden kunnen we soms paren van antoniemen aantreffen die verschillen in hun combineerbaarheid met *bar* of *bijster*. Vergelijk bijvoorbeeld het paar *meevallen* en *tegenvallen*:

- (i) a. De wedstrijd viel bar tegen.  
b. ?De wedstrijd viel bar mee.
  
- (ii) a. ?De wedstrijd viel niet bijster tegen.  
b. De wedstrijd viel niet bijster mee.

6. Eerste druk 1935, geciteerd naar blz. 359 van de herdruk verschenen bij G.A. van Oorschot te Amsterdam in 1962.

7. Eerste druk 1925, geciteerd naar de 29e druk, verschenen bij uitgeverij Querido te Amsterdam in 1989.

8. Wat de ontwikkelingsgang van *bijster* aangaat hebben we geen duidelijke verandering in het gebruikspatroon kunnen waarnemen zoals bij *bar*. Hierbij moet echter worden aangetekend, dat we voor de periode voor 1950 slechts over een gering aantal voorkomens van *bijster* met een van de 4 door ons onderzochte antoniemenparen beschikken.